

Eesti sõjalaul algusest Esimese ilmasõjani

Õnne Kepp

Ülevaade: Artikkel annab ülevaate eesti sõjalaulust, mis koos keisrilauluga seisab eesti patriootilise luule alguses. Eesti sõjalaulu traditsioon ulatub tagasi 19. sajandi algusse, mil Reinhold Johann Winkler avaldas Vene-Prantsuse sõjast ajendatud „Eesti-ma Mawäe sõalaulud“ (1807), ja saab iga uue sõjaga, mida Venemaa 19. sajandil pidas, uusi näiteid juurde. Eesti sõjalaulu ainevalik ja temaatiline struktuur kujunesid välja juba Vene-Türgi sõja ajal 1870. aastate teisel poolel. Siis aeti Eesti asja ühelt poolt koostöös Vene riigiga, teiselt poolt propageeriti alandlikkust ja Eesti alaväärsust, järgides Suur-Vene ideoloogiat ja ambitsioone. Esimese maailmasõja ajal sai hoogu juurde jutustav, regivärsiliste ja rahvalike lugulaulude mõjuga sõjalaul, kuid leidis ka rohkesti värsistusi, kus eepiline, dramaatiline ja lüüriline element olid kokku põimunud, kasvatades seeläbi tundeintensiivsust. Kuigi temaatilises plaanis jäid paralleelid suure Venega püsima, on ilmasõja aegsetes laulikutes ja luulekogudes ning spetsiaalsetes raamatutes ilmunud sõjalaulul juba kesksel kohal Eesti.*

Võtmesõnad: ajalooline kontekst, patriotism, sakraalne Eestimaa, intertekstuaalsus

Väikerahvaste kirjanduses, mille loojate, nagu ka kogu rahva saatus on ajast aega sõltunud sõjakatest ja omakasupüüdlikest naabritest või suurrahva ambitsioonidest, peaks alati erilisel kohal asetsema

* Artikkel on kohendatud versioon Loomingus 2015. aasta oktoobris ilmunud sama pealkirjaga artiklist.

suhe iseenda, oma rahva ja maaga. Eesti luules kohtab pealiskaudselgi vaatlusel järjepidevalt sõnaühendeid 'Eestimaa', 'eesti rahvas', 'eesti keel', 'eestlane'. Eri ajastutel ja tingimustes on neid mõistetud, väljendatud ja käsitletud eri moodi. Eestimaa mõiste määramise käigus 19. sajandil tekkis kohe küsimus, kellele olla lojaalne, mis on patriotismitunde kujundamisel peamine sisuline lähtekoht. Isamaa mõiste kujunemisel on huvitav jälgida, millises vahekorras oli eesti luules Eestimaa ja Vene tsaaririigi ülistamine, millal hakkas tsaaririigi kummardamine taanduma ja seda asendas püsivalt eestilik lähenemine. Eestile ja eestlusele pühendumuse vahendid olid mitmekesised ja kõikehaaravad. Tähtis ei olnud mitte ainult see, kellele-millele truudust vanduda, vaid eelkõige käsitusviis, see, kuidas toimus meie luules autori ja rahva lähenemine iseendale ning mismoodi tunnetati võimalusi arendada ja kanda edasi rahvuslikku mõtet.

1.

Eesti patriootilise luule läte ulatub tagasi 18.–19. sajandi vahetusse. Üksikute trükitud ja käsikirjaliste luuletuste isamaatunde kujunemisel on tähtsad kaks lüüricaliiki: keisrilaul ja sõjalaul, mis kohati ka põimusid ja täiendasid teineteist. Nii hakati 19. sajandi alguses keisrilauludega paralleelselt kirjutama sõjalaule, mis samuti väljendasid (venemeelseid) patriootilisi tundeid. Sageli avaldati keisri- ja sõjalaule samas väljaandes, eesmärgiga arendada igakülgset rahva isamaalisi tundeid. Baltisaksa pastori ja koduõpetaja Reinhold Johann Winkleri (1767–1815) „Eesti-ma Ma-wäe söa-laulud“ (1807), esimesi ilmalikke luulekogusid, oli ajendatud Napoleoni-vastasest võitlusest aastail 1805–1807. Raamat koosneb viiest osast, milles on kõne all sõdurielu kord. Keiser seostub mõistagi Jumalaga – nii üks kui teine on aktsiooni heaks kiitnud ja nende tahtmist peab järgima.

Siiski paneb mõtlema mõni koht, kus räägitakse rahvast ja isamaast: „Mei' ümber seisab hulgaest / Üks kallis rahwake, / Ja Jummal on meid sellega / Jo kokkoliitnud werrega; / Nüüd temmast lahkume.” (Winkler 1807: 5) Kuigi Jumal aitab ja keisri eest tuleb võidelda, ometi „Oh, wennad, mehhed, voitlege! / Nüüd Issa-ma peäl' mõtlege!” (Winkler 1807: 7) või „Mis au ja kitus agga sel, / Kes Issa-ma eest seisab.” (Winkler 1807: 13) Isamaa võib tõesti samastuda Vene keisririigiga, kuid „kallis rahvake”, kelle Jumal on „kokku liitnud verega”, on kindlasti eestlased, oma kodukoha rahvas. Pealegi rõhustab Winkler raamatu lõpus „oma sugu rahvast”, kellele tulemuslik sõjakäik „uut õnne valmistab”. Verega kokkuliitmise motiiv kordub tugevalt 20. sajandi nõukogudeaegses lüürikas (Hando Runnel, Viivi Luik), kuid eestlasi „oma sugu rahvana” Vene riigis mainib Winkler esmakordselt juba eesti luule sünniaegadel.

Just need värssid köitsid Johann Heinrich Rosenplänteri tähelepanu, kes koostas 1814. aastal luulekogumiku „Lillekessed”. Ta võttis raamatusse lisaks mitmele sõjalaulule „Nekrutide laulu” nime all ka Winkleri luuletuse, ehkki lühendas ja kohendas seda. Luuletuse elujõulisust näitab seik, et isegi pea sada aastat hiljem ilmunud Juhan Elkeni noodiraamatus „Eesti Noorerahma laulud” (1905) on viisistatuna ära trükitud osa Winkleri värssidest, mis räägivad ühest kallist rahvast, kelle Jumal on verega kokku liitnud (laulu pealkiri on „Sõda”).

Sõjalaulude asjakohasust sel varasel eesti kirjanduse pungumise ajal ilmutavad ka üksikud tõlkelised tööd. Kakskeelses väljaandes „Liwlandi maa-Soldatile kui nemmad peaksid waenlaste wasto sõddima minnema / Tarto linna Saksa Kirriku-Issandast Wanne-mast Lenzist” (1807) on kujutatud Vene lippude all ja Jumala abi peale lootes lahingusse marssivaid sõdureid, kes soovivad sõjakäigust au ja kuulsust saada. Erandlik on oma riigi kaitsmise kõrval ka rahu eest võitlemine, vaenlase mõõgad tuleb taguda sirpideks

ja atradeks, et põllud sigiksid ja rahvale leiba jätkuks. Tõlkeliste eeskujude kaudu hakkas 19. sajandi esimesel poolel välja kujunema sõjalaulude rikkalik motiivistik ja väljendusvahendite mitmekesisus, need võitlusvärsid on palju eripalgelisemad ja huvipakkumad kui staatilised ja üheübalised keisrikiitused. Siia kuulub ka suhteliselt lühikese ajaloo ja originaalsema sõnaseadega sõjapoeesia alaliik, nekruti- ja soldatilaulud, mis on eelkõige rahvalaululikult kurvameelsed jumalagajätulaulud. Olgu näiteks Keila pastori Otto Reinhold von Holtzi (1757–1828) „Nekruti Jummalaga-jätmisse Laul Sõa aial” tema raamatus „Luggemissed ...” (1817):

Mo südda aiab valjuste,
Siit lahkudes, mo verre,
Sest mina lähän Sõasse
Ja armastan mo Perre.

[--]

Ning, et ka Lahhingattes ma
Voin iggal puhkel surra,
Ei siiski teid ma unnusta,
Teid meles, hoiskan hurra!

Ja murrän, murrän mis on ees,
Kui söddimas ma ollen –
Mo Keisri au mo süddames,
Keik mahhalüa pöllän. (Holtz 1817: 94, 95)

Mainima peab veel seika, et 19. sajandi esimese poole lauluraamatuski on olemas just sõjaga seonduvad tekstid, mis räägivad hädast ja viletsusest, vastandavad sõda rahulikule argipäevale ja pöörduvad abipalvega Jumala poole. Ilmne on tauniv suhtumine sõjasse ja sellele vastav kujutuslaad.

2.

Sõjalaulude kirjutamine tõuseb esile iga uue sõja puhkemisega, kus tsaaririik osaleb. Sõjakas vaim tärkab taas Krimmi sõja aastatel 1853–1856, mille tippkajastajaks on Friedrich Reinhold Kreutzwaldi regivärsiline poeem „Sõda” (1854). Mõningase Eesti-kesksuse kõrval, kus näidatakse aja jooksul üle elatud traagilisi sündmusi ja rasket elukäiku, on olulisem, et Vene kotka tiiva varjus on eestlastel soe ja pehme pesa, mis varjab meid kui linnupoegi. Suure keisrikiituse ja Vene vägede ülistamise kõrval pöörab autor tähelepanu ka eestlaste vahvusele. Nii saadakse jagu Türgi karust, Inglise lõvist ja Prantsuse hundist. See oli esimesi regivärsilisi teoseid, milles Kreutzwald proovis oma sulge arhailise vormi kasutamisel. „Sõjaga” paralleelselt koostas ta „Alg-Kalevipoega” ja arvatavasti andsid just katsetused sõjalauluga talle lõpliku veendumuse, et otsus valada rahvuseepos vanasse rahvalaulu-keelde on õige. Poeemi „Sõda” tiitellehel ja tekstis nimetab autor end esmakordselt vanaks Viru laulikuks.

Krimmi sõjaga seotud laululoomet avaldasid teisedki tolle aja autorid. Pikema regivärsilise luuletuse „Sõalaul Eestima tüttarlastele” (1854) kirjutas Ermitaaži gravüüride ja joonistuste osakonna varahoidja Friedrich Nikolai Russow (1828–1906). Teos oli mõeldud sõjaseisukorras viibivate Tallinna elanike meeleolu tõstmiseks. Eestima ja selle looduse poetiseerimist saadavad karmid sõjapildid, lein, pisarad ja rahva valu. Ühe stiilivõttena on kasutatud allegooriat. Samast temaatikast on inspireeritud ka Russowi „Wenne soldati laul” (1854). Teiselt tuntud laululoojalt, Lindfors'i pärijate trükikojas töötavalt Johann Daniel Petenbergilt (1830–1858) ilmus seoses sõjaloکورragaga kolm julgustuslaulu. Ühelt poolt jagab autor Eesti meestele sõdurijulgust ja võitlusindu („Laul Eestima-meestele”, 1854), teisalt lohutab Eestima rahvast, käskides olla rõõmus ja teha tööd ning mitte lasta end segada lahingukärast („Trost söa-aial”, 1854).

Kõik tuleb anda vägevate Vene väeüksuste kaitse alla. „Neekruti laul 1854” (1854) on Petenbergi regivärsivormis kirjutatud julgustuslaul, au ja kuulsuse kogumise värsistus, kus on näidatud ka sõja toretsevat poolt. Värsisidesse on segatud uuema rahvalaulu elemente, lõppriimi ja trohheilist meetrumit. Kreutzwaldi, Russowi ja Petenbergi Krimmi sõjast inspireeritud luule näol on tegemist regivärsivormi varaseimate elustamiskatsetega eesti kunstluules.

Sel ajal trükiti ohtrasti õhukesi sõduritele mõeldud sõjateemalisi brošüüre ja laululehti, autoriteks mitmesugused kirjamehed (Tartu kübarsepp Aleksander Umbliia „Üks laul, kui waenlane 1854 ...”, Tallinna värsiseadja Heinrich Leopold Wilde „Waenlane Tallinna all. Sõa-Laul Ma-rahwale” jt), kelle kunstiline kandvus jäi alla kolmele mainitud luuletajale. 19. sajandi keskpaiga sõjalauludele on iseloomulik näidata Vene riigi kangelaslikku ajalugu uute sündmuste taustal („Issa-ma sõbrade sõa-laul. Hurrah!”, 1855), pilgata ja naeruvääristada vaenlast („Sõa-Laul naabri Meestele”, 1854; tihti sattus naeru alla Inglise kuninganna kui naissoost sõjaväe ülemjuhataja), ironiseerida teistsuguse religiooniga vaenlase üle. Eran-dina anti välja sõjateemalisi palveteoseid, mis koos palvesõnade, Piibli tsitaatide (eriti sageli võrreldakse sõjakannatusi Kolgata tee ning Jeesuse kannatustega) ja etteantud viisidega on omapärsed laululehed („Sõddameeste laul ...”, 1855; „Üks Palwe-Laul Sõa-aial”, 1855). Palve sügavus ja Jumala poole pöördumise vahenditus annavad ristirahvale jõudu sõdimiseks ja rahu jaluleseadmiseks igal ajal ning palvefunktsioonis sõjalaule kirjutati mõningate pausidega kuni 20. sajandi alguseni („Sõjamehe palved”, 1904).

19. sajandi teisel poolel levitati patriootilist luulesõna enamasti kogumikes, lugemikes-õpikutes, laulikutes, albumites ja ka noodi-raamatutena, nagu näiteks kogumik „Keisri ja isamaa laulud” (1889), mis oli mõeldud rahvakoolidele lapse südame harimiseks. Loomulikult olid laulupidude repertuaaris keisrilaulud, aga ka mõni sõjalaul,

näiteks 1877. aastal Johann Voldemar Jannseni sõnadele loodud „Wene sõja laul”. Sõjakalt reageeriti igasugusele vastuhakule suures Vene impeeriumis. Võitlusvalmi Poola rahva saatust ja 1860. aastate keskpaiga ülestõusu käsitleti kui rünnakut venelaste vastu ning vastati lööva sõnaga mässu verise mahasurumise lauludes („Sõa Sannum ja Terretaminne: ehk Wiis Kaunist-Laulo Sõa-aial”, 1864).

Omamoodi kirjanduslikuks nähtuseks kujunesid Vene-Türgi sõja ajal loodud luuletused, milles peamist konflikti nähti eri religioonide kokkupõrkes. Siit saab alguse vastuolu ristiusu, eriti vene õigeusu ja islami vahel ning literatuurne ristisõda muu-usuliste vastu (Viljandi valla koolmeistri Märt Lauri „Serbia rahwa were hääh ehk „Nüüd sõtta!” Türgi hirmus töö Meid kutsub, olgu päe ehk öö”, 1877 ja „Sõa pasun hüab Serbia maalt Wene maale”, 1877). Balkani vabastamine türklaste ikke ja usu alt saab motiivina ideoloogiliselt tulutoovaks ja edaspidises arengus edukaks ajendiks Vene vägede agressiooni põhjendamisel. Ristirahva Jumal on muidugi vägevam ja seepärast on mõnigi sõjalaul läbinisti palvuslik ja Issandat kiitev (näiteks haavatud ja haigete sõjameeste heaks välja antud „Sõameeste laulud”, 1877). Palvetatakse kogu Euroopa eest, mis on ohus muhameedlaste vallutuste tõttu. Jumala õnnistus on ainult Venemaal, sellepärast on Venemaa missiooniks rahvaste vabastamine ja kaitsmine. Ettehooldaja rolli võtmine väljendab suurriigi pretensioone maailma valitseda. Seda põhjendatakse ka ajalooliste seikadega, mis ulatuvad Vana-Egiptuse ja juudi rahva ajalukku ning Piibli argumentideni (Märt Lauri „Sõa Trompet ehk Palwe laulud sõa aal”, 1877). Sellest tulenevalt suhtutakse vaenlasesse kui kuradis, keda kirutakse ja neetakse (postiametnikust kirjamehe David Martsoni seeria „Türgi sõa laul” 1–3, 1877). Veidi parema poeetilise kvaliteediga ja Eesti-keskse hoiakuga on Tiflisis kooliõpetaja ametit pidanud Joosep Robert Rezoldti „Uued sõealaulud” (1877), kus kujundilise kandvuse loovad ärkamisaeagsed mütoloogilised

allusioonid. Luuletus lõpeb Koidula igatsuslauluga „Meil aia-äärne tänavas”. Sõjalaulude konkreetne ainevalik ja temaatiline struktuur kujunevad lõplikult välja just Türgi sõja ajal, 1870. aastate teisel poolel (tüüpilisemad näited Friedrich Brandti „Wene- ja Türgi Sõa-Laulud aastal 1877” ja anonüümne „Sõamehe kannel ehk Sõa-Laulud aastal 1878”). Türgi sõja temaatikat jätkab hilisematel kümnenditel lahingutest vahetult osa võtnud kingsepp ja vallakirjutaja Peeter Jakobson. Paberile pandud suure hulga sõjamälestuste kõrval avaldas ta 1880. aastatel kahes luuleraamatus arvukalt sõjalaule, mida 20. sajandi alguses viisistati ja trükiti ära koolilaulikutes ning mees- ja segakooridele mõeldud noodiraamatutes.

Eestlaste patriotismitunde vaatenurgast kohtab 19. sajandi lõpukümnendite lüürikas reeglina kaht tüüpi sõjalaule. Ühelt poolt püütakse eesti asja ajada n-ö Vene riigi kaudu ja selle tingimustes (näiteks Peeter Grünfeldi suur tõlkeline ja muganduslik luulelooming ning tema koostatud valimikud; köster-kooliõpetaja Mihhail Kanneldaja-Lindenbergi „Eesti Isamaa marsh!” (1886), kus ülistatakse peamiselt Eestimaad, eesti sõjameest ja tema Vene keisrit jmt). Teiselt poolt kasvab alandlikkust propageeriv ja Eestit alavääristav, tihti litootest kui kujundilist võtet kasutavate värsisepade hulk, kes peegeldavad suurriiklikku ideoloogiat ja ambitsioone – nad sisendavad, et eestlased on olemas tänu Venemaale ja keisri armulikkusele, mis lubab sellisel tühisel rahvakesel siin maamunal eksisteerida. Niisugune ideoloogiline lõhe iseloomustab kogu selle perioodi eesti lüürikat, olenemata temaatikast. Nendel aastatel leidub ka mõningaid viisistatud ülevaateid venelaste ja eestlaste ühisest ajaloost ja koosolemisest – paralleelselt mõlemas keeles. Et eestlane kiidaks oma valitsejat valitseja keeles.

Sajandivahetusel hakati kokku panema suurel hulgal mitmesuguseid eriilmelisi patriootiliste laulude kogumikke („Sõa laulik”, 1890; „Sõa laulud”, 1892 jt). Järjepidevust hoidsid ka üha enam

levivad ja väga populaarsed laulikud, milles leidus sõjalaulude tsükkel või alaosa (näiteks „Lindanisa-Laulik“, 1889; „Nooruse laulik“, 1904). Nii kogumikes kui ka laulikutes avaldati ajalikke laule, mis jutustasid eelmistest sõdadest ja mille põhjal kinnistusid peamised sõjasündmustega seotud teemad ja motiivid, samuti värsikeel. Lüürilisemate laulude kõrval („Vene-Jaapani Sõja laulud“, 1904, kus tõstatatakse taas eksistentsiaalne küsimus: „kus on mu kallid isamaa?“) areneb edasi rohkearvuline lugulaulude traditsioon, millest innustuvad uue põlvkonna kirjamehed (näiteks Narva kirjamehe Gustav Kajaku sulest „Vene-Jaapani Sõjalaul“, 1904 ja „Kurvad kajad, ehk Vene-Jaapani sõja Lugulaul“, 1906). Eepilise luule levikuga suurenes regivärsiliste ja rahvalike lugulaulude hulk ka sõjalaulude repertuaaris, eesmärgiks hoida alles rahva võitluslikku meelt ja tõsta tuju. Militaarne eksaltatsiooniluule oli venestamispoliitika üks osa, mida järgiti avalikus kultuurielus kavakindlalt nii sõja kui ka rahu ajal. Sõjalauludest pärit sõjakust kannavad edasi 1905. aasta revolutsioonilaulud: Hans Rooskaja (Hans Pöögelmanni) „Jämedad jooned“, Vassili Proletaarlase „Sõnajalad“, Juhan Lilienbachi „Ommikulaulud“, autoriteks proletaarse luule peamised esindajad; ka Gustav Suitsu „Elu tules“ on tonaalsus üpris hoogne ja võitlusse õhutav. Töölislule võimendub uuesti 1917. aasta ümber, mil mõlemad Vene revolutsioonid annavad taas ainet ja indu ‘luulemeistritele’ („Punased laulud“, 1917; „Wabaduse võitluse laulud“, 1917; „Uus Wabaduse laulik“, 1917, kus on olemas eritsüklid „Troon langes“ ja „Riigi pööre“; üleskutsuv laululeht „Tööraha laulud“ jt).

3.

Herderlik etnilis-kultuuriline rahvusemõiste kujundas eestlaskonna poliitilisi eesmärke, pikka aega lähtuti dualistlikust isamaatundest, mis väärtustab rahvusluse ja patriotismi moraalseid ja poliitilisi

põhitõdesid. Niisugune arusaam kestis aastakümneid paralleelselt eesti luule edaspidise arenguga ja just sõjalaulus väljendus see kõige kindlameelsemalt. Eesti lüürika teiseks tähtsaks väljenduseks epiteedi 'Eesti' kasutamise kõrval kõikvõimalikes seostes on täiendi 'püha' lisamine kesksete isamaaliste metafooride ette. Sõna 'püha' ei tähista ainult Eestimaad kui ruumi ega kandu edasi järgmisse ajastusse, vaid see näitab ka aega, ühtset aegruumilist seisundit. Pühad paigad, püha Eestimaa kui oma väike ja suurem kodu(koht), püha ruum on Jumala looming ja seega sakraliseeritud. Kui rahvusliku liikumise ajal fetišeeris lüürika kõike, mis oli maa(pinna), mulla ja maastikuga seotud, lisades 'püha' muistse ajastu ja õnnerikka tuleviku juurde, siis 20. sajandi alguse sõjalaulud kordasid ja kumuleerisid teadlikult endist ideoloogiat. Kohad tähistavad aja(loo)list arenguhoont, mida tuli hoida ja kaitsta. Herderi kirja pandud „saksa pind“ varieerub juba Rosenplänteril „eesti pinnaks“ (Undusk 1995: 585) ning sellest saab edaspidise rahvusliku elu mõtestamise poeesia püha metafoor. Ärkamisajal sündinud patriotismist oli kantud veel 1916. aastal ilmavalgust näinud Jaan Lõo luulekogu „Nägemised“.¹

Ajavahemikus 1914–1918 valitses eesti kirjanduses küllaltki eklektiline olukord, kus võidutses Friedebert Tuglase initsieeritud impressionism (Villeml Grunthal-Ridala luulekogu „Kauged rannad“, 1914; Tuglase enda „Felix Ormusson“, 1915; Anton Hansen-Tammsaare jutustus „Varjundid“, 1914/1917; kogu Siuru-rühmituse looming ning sinna juurde realistlik-psühholoogilises võtmes Eduard Vilde romaan „Mäeküla piimamees“, 1916), kuid kestma jäi ka traditsiooniline sõjalaul. Sõjalaulude kogumikes avaldati uudisloomingu kõrval rikkalikult vana tuttavat isamaalüürikat, millega taheti tõsta raskes olukorras rahva meeleolu.

¹ Mainima peab asjaolu, et ka vene kirjandus kasutab rikkalikult väljendeid 'püha Venemaa' ja 'püha Vene pind', mis näitab ruumi pühitsetust koos selle rahva tugeva misjonitundega (vt nt Hobsbawm 1991).

Saksamaal Esimese maailmsõja aastatel nii populaarseks saanud ekspressionistlik kujutamislaad jõudis eesti kirjandusse vähesel määral. Sõjalaul jäi vana, 19. sajandi alguses välja kujunenud patriotismi haardesse, kuigi oli ainus kirjandusžanr, mis vahetult kajastas kaas-aegseid sündmusi. Sõja eel ja algusaastal oli suhtumine sõtta saksa kirjanike seas igati positiivne. Rahvas oli vaimustuses ja sõja väidetavast ilust luuletavate kirjanike poolehoid kuulus esialgu samuti hulkadele. Nad kutsusid oma luuletustes üles võitlusele ja seletasid teaduslik-ideoloogilistes käsitlustes sõja kui vana maailma hävitamise abinõu tähtsust. Eesti sõjalaulus oli üldine tunnetuslaad, kõikehaarav patriotismitunne, üpris sarnane sellise luule ideoloogiaga, kuigi lähtekoht oli muidugi teine. Kui Saksamaal muutus arusaam sõjast aasta-paari jooksul ja valdavaks sai ekspressionistlik humanism, jäi meie luuletoodangus ikka kehtima vanaaegne sõjalaul.

Esimese maailmasõja puhkemisega sai hoogu juurde jutustav luule. Läänemaalt Koongast pärit Mihkel Lülli tolle aja kohta mahukas lugulaul „Sillasaks ja sõda” (1915, 66 lk) annab teises osas ülevaate sõjakäigu kujunemisest ja selle esimestest sündmustest. Lugu kõneleb alanud sõjast ja rahva meeoludest, alates tavapärasest sakslaste kirumisest kuni looduse osatähtsuse suurendamiseni militaarses kontekstis (näiteks osa „Päike paistab”). Autor viitab inimese moraalsele ja eetilisele tunnetele, kus õigus ja õiglus on segatud kohuse ja vastutusega (sellised pealkirjad nagu „Kurjus kiusab headust”, „Tõde võidab”, „Saksamaa on põrgu kuningas”, pikem arutluste ja õpetustega pikitud alaosa „Sõda ja rahu”). Siin on ka mõni portree Euroopa valitsejatest (Vene keiser, Türgi sultan, Austria Frants), kellest sõltub maailma saatus. Lugulaulu ideekäsitluse positiivsem pool on rahu ja õnneliku elu küsimus, selle toomine just oma, see tähendab eestlase õuele. Looduspiltide vahendusel kirjeldatakse lahingumõllu, mille rõõmustav kulg toob koos võitleva Kaleviga vabaduse ja heaolu Eestimaale. Viisiviidete

seas kohtab tuntud heliteoseid, näiteks soovitatakse üht osa laulda üliõpilaste hümni „Gaudeamuse” viisil.²

Uueks nähtuseks sai ajakohasemate sõnade tegemine mitmele tuntud lauluviisile. Näiteks Jaan Vahi (Otto Grossschmidti) raamat „Uued Sõjalaulud” (1914) on vanadele tuntud viisidele kirjutatud uus tekst. Muudetud on niisuguste laulude sõnu nagu „Minge üles mägedele”, „Kui Eesti rahvas muistsel a'al” jt. Isegi „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” on saanud uued sõnad vastavalt sõjavajadustele:

Mu isamaa, mu õnn ja rõõm
Nüüd tõesti oled sa!
Sull' laulan mina alati,
Et oled armas surmani,
Kui peaks sõjakäras ma
Su eest ka surema!

Su eest, oh ilus isamaa,
Lään sõtta rõõmuga,
Su eest ma tahan sõdida,
Ja vaenlasega võidelda!
Kui tuleb minul sureda,
Ma suren rõõmuga! (Vahi 1914: 12)

Selle nähtuse puhul võib täheldada teatavat intertekstuaalset alget koos helirea kordusega. Arvatavasti on tegemist lauluraamatust pärit kombega vahetada kindlal viisil lauldavaid tekste. Viis aitas lauldavat meeles pidada ja pühalike sõnade asendamine teistsugustega sõjasündmuste kirjeldamisel annab loomingule koomilise lisaväärtuse. Selle võtte omamoodi edasiarenduse tegi 1980. aastatel teise ärkamisaja laululoome, kus samuti mängiti rahva kollektiivse mälu ja kongeniaalse isamaatundega.

² Mihkel Lüll jõudis osa võtta Vabadussõjast, kuid selle suure halli habemega mehe mõrvarid 1941. aastal jäidki välja selgitamata.

Omal viisil soovitati näiteks laulda ka Johan Voldemar Jannseni populaarset laulu „Nüüd üles, Vene alamad!“. Seda hoogsat üleskutset lauldi juba teisel ja kolmandal Eesti üldlaulupeol (1879, 1880), kuid ka Esimese maailmasõja ajal trükiti luuletus ära mitmes sõjaga seotud kogumikus ja teisteski väljaannetes. Vaba Eesti või ka ühis-Soome riigi idee väljatooja Andres Dido tegi sellest 1882. aastal töötluse pealkirjaga „Eesti sõalaul“, lisades käsikirjalisele algtekstile viimase kolmandiku, kus on nähtud esmakordset viidet Eesti riigile. Tsiteerin kõigepealt Dido luuletuse algust: „Priius, auu ja Eestimaa / Need kutsuvad meid sõdima, / Sest astkem ette rõõmuga / Hurraah, hurraa, hurraa.“ (Dido 1882) Töödeldud tekstis on täiesti välja vahetatud Jannseni luuletuse refrääni esimene rida, kus „Keiser, usk ja isamaa“ on asendatud värsiga „Priius, auu ja Eestimaa“. See on põhimõtteline pööre luuletuse ideoloogilises sõnumis. Ja Dido algupärane kolmas salm:

Käib V.[ene] eel ja näitab teed,
Siis julgest' järel Eesti väed,
Kõik maksma nende vere süid
Ja peastma oma isa maad
Sest Eestimaa on meie hüid
Nüüd orja unest ärkame
Ja ühes sõtta tõttame
Sest priius läigib meie eel
Ja Eesti vabatriigi peal. (Dido 1882)

Siin võib mängida sõnade semantikaga, kuid otsene helge tuleviku idee on ikkagi olemas, ega siis Dido muidu eeluurimisvanglas ja Venemaal asumisel olnud.

Eesti sõjalaul ja sõjaga seotud laul ei ole alati jutustava sisuga. Rohkesti on värsistusi, kus eepiline, dramaatiline ja lüüriline moment on kokku põimunud, kasvatades tundeintensiivsust. Siin

on väljapaistval kohal kaks kümnetuhandelise tiraažiga „Eesti sõjamehe laulik“ aastatest 1915 ja 1916. Nendes peamiselt tundmatute või anonüümsete autoritega kogumikes on kesksel kohal Eesti, kuigi paralleelid suure Venega jäävad. Saades toetust 1860. aastate rahvuslikust liikumisest kumuleeritakse taas järjekindlalt sõna ‘Eesti’ kõikvõimalikes seostes. Kesksel kohal on mitmeosaline luuleteos „Eesti Euroopa sõja laul“, mis on pühendatud sõtta minejatele Eesti vendadele. Laulda tuleks seda viisil „Nüüd üles Vene alamad“. Tsiteerin:

Nüüd Eesti mehed ülesse,
Sest luuramas on vaenlane:
Ta püüab puhtaks riisuda
Me isamaad ja kodu ka.

Sest ruttu, ruttu ülesse
Ja tõtkem vaenu-väljale
Ja näidakem, et Eesti mees,
On julge, vahva võitluses!

„Tulge!“ hüüab isamaa
Ja kallis Eesti-kodu ka,
Sest lähme sõtta rõõmuga:

Hurraa! Hurraa! Hurraa! (Eesti sõjamehe laulik 1915: 3)

Patriootilise tunde süvendamiseks anti samal ajal välja ka vaenlast naeruvääristavaid pilkelaule (näiteks „Willemi vigurid“ ehk Euroopa sõjalaul“, 1915). Vahetut sõjakogemust kannavad nendes kogudes sõdurite sõjaväljalt saadetud värsid, autorid on näiteks August Simson, Johannes Ströome, Karl Kaasik jt. Sõjameeste tööd on paatoslikkusele vaatamata ootamatult siirad, tundelised, hädameelsedki, näidates Eesti meest sõjas ja tema igatsust Eestimaa järele. Omamoodi kurvameelsed on mälestusvärsid langenud sõpradele.

Surma nägemine ja hirm selle ees toovad eesti sõjaluulesse laiema emotsionaalse spektri ning mitmekülgsema kujundipildi. Samal moel esinevad kaduvusnoodid sõjamehe kodu ja muretseva perekonna kujutamisel, mõnikord vahendatakse seda ka lapse kaudu. Paatost saadavad vägivald ja traagika.

Esimese maailmasõja kajastusi oli neil aastatel palju suure tiraažiga populaarsetes laulikutes („Ööpik Eesti laandes”, 1915; „Uus vabaduse laulik”, 1917; „Uus Ilmasõja Laulik”, 1917 jt). Diletantide seas paistab silma klišeede- ja graveerimistöokoja omanik Anton Suurkask, kelle mahukas looming sisaldab ka luulekogumikku „Revolutsiooni-aegsed Kõrvenõgesed” (1917), mis võtab sõjalauekorra terava pilke alla luuletuses „Emmis” (alapealkirjaga „Europa sõjaajal”). Sõjasündmused on kajastatud paljudes nendel aastatel trükitud raamatutes, nii et eesti sõjalaul kui žanr laieneb ja lahustub teiste väljaannete sees.

Eesti sõjalaule tippsaavutuseks keskpäraste värsiseppade massi seas on Hella Wuolijoe mõjuvõimas regivärsiline „Sõja laul” (1915). Raamatu teise trüki (1986) järelsõnas viitab Ruth Mirov autori andmetele, mille järgi „Sõja laul” kujunes regivärsiliste rahvalaulude liitmise ja ümbertöötamise tulemusena, teost nimetab ta antoloogiks (vt Mirov 1986: 58). Samuti olevat Wuolijoki poeemi koostades imestanud, kui võrd vähe on vanemas rahvalaulus räägitud sõjast. Eelkõige on kujutatud kodu, vanemaid, vendi-õdesid (kõige levinum laulutüüp on „Venna sõjalugu”) – nii et rõhk on kodukohal, lokaalsusel. Ja kui kõneldaksegi sõjast, siis kujutatakse vaid tusk, häda, verd, nälga ja suurt kojuigatsust. Seega on laulude tundediapsoonis itk, nutulaul, mis erineb põhimõtteliselt kunstluule meeleolutootmisest ja patriotismi õhutamisest. Siis ei olnud rahval veel isamaad, olid vaid omaksed ja kodukoht (vt Mirov 1986: 57). Patriotismitunne tekkis koos kunstluulega ja oli esimesi rahvusliku enesemääramise ja etnilise mõistmise ning ümbruskonna esteetilise

mõtestamise vahendeid. Et just sõjalaul andis eestlastele oma isamaa ja sellega seoses uue emotsionaalse suhestatuse, on tingitud suurriigi püüdest kehtestada oma poliitilisi ambitsioone rahva kunstilises mõtlemises. Eneseteadvuse ja maailmavaatelise hoiaku väljakujunemine oli pikk ja vaevaline, kuid siingi on tegu 'oma' ja 'võõra' vastasseisuga. Identiteediloome osatähtsuse tõus 19. sajandi jooksul andis meile iseseisva rahvusliku kultuuri. Selle edaspidisel teekonnal lisas oma panuse Esimese ilmasõja aegne sõjalaul, mis rõhutas tunduvalt rohkem, avatult ja eesmärgikindlalt Eestit ja Eesti-meelsust 1918. aasta veebruarisündmusteni välja.

Kirjandus

Eesti sõjamehe laulik 1915. Tallinn: Teaduse kirjastus.

Hobsbawm, Eric John 1991. Nations and Nationalism since 1780: programme, myth, reality. Cambridge–New York–Melbourne: Cambridge University Press.

Holtz, Otto Reinhold 1817. Luggemissed Eestima Tallorahwa Moistusse ja Süddamme Juhhatamiseks. Tallinn: J. H. Gressel.

Mirov, Ruth 1986. Hella Wuolijoe kokkupuuted rahvaluulega ja regivärsiline poeem „Sõja laul”. – Hella Wuolijoki, Sõja laul. Tallinn: Eesti Raamat, 47–69.

Undusk, Jaan 1995. Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdoohhi printsiip. – Keel ja Kirjandus 9, 577–587.

Vahi, Jaan 1914. Uued sõjalaulud. Tartu: K. Jaik'i raamatukaupluse kirjastus.

Winkler, Reinhold Johann 1807. Eesti-ma Ma-wäe söa-laulud. Tallinn: J. H. Gressel.

Käsikirjalised allikad

Dido, Andres 1882. Andres Dido materjalid. – EKLA, f 292, m 8:12.

The Estonian War Song from Its Beginning to World War I

Key words: historical context, patriotism, sacral Estonia, intertextuality

The paper gives an overview of Estonian war songs. Together with *Keisrilaul*, the Estonian translation of “Russian anthem”, they form the beginning of Estonian patriotic poetry. The tradition of Estonian war songs reaches back to the early 19th century, when Reinhold Johann Winkler published “War Songs of Estonian Land Forces” (1807), inspired by the Franco-Russian war. The tradition developed as it was influenced by the other wars involving Russia in the 19th century. The choices of topics and thematic structures of war songs further advanced in the period of the Russo-Turkish war, in the second half of the 1870s. At that time, the patriotic ambitions of Estonians were advanced in cooperation with the Empire of Russia; on the other hand, the humility and national sense of inferiority of Estonians were propagated by the Greater Russian ideology and ambitions. During World War I, narrative war songs, containing influences of Estonian trochaic tetrameter folk songs and traditional ballads, developed. In a number of verses of that time, epic, dramatic and lyric elements merged, increasing sensual intensity. Despite the parallels with Greater Russia surviving in themes, the concept of Estonia played a central role in song books, verse books and special almanacs published during World War I.